

ZNALEZISKA MONET RZYMSKICH NA TLE OSADNICTWA POMORZA W OKRESIE WPLYWÓW RZYMSKICH I WĘDRÓWEK LUDÓW

Znaleziska pojedyncze (lub zespołowe¹) monet są zapewne w większości zgubami, a zatem należy zakładać, że powinny występować na terenach zasiedlonych.² Przy aktualnym stanie badań, zwłaszcza wobec niewielkiej liczby rozpoznanych osad, powinno się zwracać większą uwagę na odkrycia monet. Są one bowiem bardzo dobrym uzupełnieniem mapy osadnictwa, szczególnie w przypadku, gdy stanowiska archeologiczne są już z jakiś względów nieuchwytnie. Do tej pory rzadko do analiz osadnictwa brano pod uwagę znaleziska monet.³ Tymczasem powinny być one tak samo traktowane jak cmentarzyska i znaleziska innych zabytków metalowych.⁴

Teoretycznie najliczniejszą kategorią numizmatów z Pomorza są tzw. znaleziska pojedyncze, a najmniejszą osadnicze, które na Pomorzu odnotowano jedynie w trzech przypadkach.⁵ Liczba ta nie odzwierciedla jednak stanu rzeczywistego, a jest jedynie wynikiem braku informacji dotyczących okoliczności odkrycia monet. Stwierdzenia, że dany egzemplarz pochodzi z osady, można się bowiem spodziewać w praktyce jedynie wówczas, gdy został on znaleziony przez archeologa. Tymczasem zdecydowaną większość monet rzymskich odkryto w XIX lub na początku XX wieku. Znalazcami były z reguły osoby, które nie zwracały uwagi na kontekst archeologiczny. Dla przypadkowych odkrywców fragmenty ceramiki rozrzuconej w pobliżu miejsca odkrycia monety nie miały żadnego znaczenia lub, co bardziej prawdopodobne, w ogóle ich nie zauważano. A zatem osadnicze znaleziska monet są niezwykle rzadką kategorią głównie dlatego, że osady, na których je odkrywano, były po prostu niedostrzegane. Z pewnością bardzo duża część monet, uznanych za znalezisko pojedyncze ze względu na brak informacji o kontekście, pochodzi w rzeczywistości z osad (ewentualnie z cmentarzysk).⁶

Należy pamiętać, że koncentracje lub rozproszenia stanowisk archeologicznych mogą być odbiciem stanu badań, a nie stanu rzeczywistego. Aktualny stan badań nad okresem wpływów rzymskich i Wędrówek Ludów na Pomorzu jest wynikiem działalności poszczególnych ośrodków naukowych (przede wszystkim gdańskiego, szczecińskiego oraz wielu innych mniejszych), a także pojedynczych osób: archeologów, numizmatyków, amatorów – miłośników *antiquitates*.⁷ Pewne regiony są lepiej przebadane pod względem archeologicznym, inne pod względem numizmatycznym. Na niektórych obszarach intensywnie działali zarówno archeolodzy, jak i numizmatycy. Mamy też wreszcie tereny słabo poznane pod każdym względem. A zatem stan badań na poszczególnych terenach Pomorza jest bardzo zróżnicowany i nierównomierny. Duże znaczenie ma też niedostępność terenu dla badań, spowodowana zabudową nowożytną i długotrwałym funkcjonowaniem obiektów wojskowych (poligonów).

Obecnie brakuje uaktualnionej mapy, przedstawiającej stan zasiedlenia w interesującym nas przedziale czasowym i obejmującej cały teren od Odry po Łynę. Dlatego też do dalszych analiz osadnictwa na tle znalezisk monet rzymskich wykorzystane zostały dwie mapy wykonane przez R. Wołągiewicza w 1986 roku.⁸ Na mapach tych skartografowano osady z okresu rzymskiego oraz zbadane cmentarzyska. Nie brano natomiast pod uwagę innych prac obejmujących tylko pewne regiony Pomorza. Chodzi tutaj o publikację materiałów grupy dębczyńskiej z dorzecza Parsęty⁹ oraz artykuł dotyczący obszaru położonego między dolną Wisłą i Pasłęką.¹⁰ Uzupełnienie mapy R. Wołągiewicza z 1986 r. stanowiskami uwzględnionymi w innych publikacjach zniekształciłoby w pewien sposób obraz przez nadmierne nagromadzenie punktów na terenach dokładniej poznanych.

¹ Przez znaleziska zespołowe rozumiemy tutaj więcej niż 1 znalezione razem egzemplarze.

² Na ten temat pisał H.-CH. NOESKE (1979: 157).

³ Wyjątkiem są prace K. GODŁOWSKIEGO (np. 1965, 1980).

⁴ Definicja osadnictwa: H. JANKUHN, *Einführung in die Siedlungsarchäologie*, Berlin 1977

⁵ We wszystkich przypadkach są to denary. Odkryto je w następujących miejscowościach: Lichnowy (pow. Malbork) – skorodowany denar Hadriana (117-138), Lisewo Malborskie (pow. Malbork) – bardzo skorodowany denar Antonina Piusa (z roku 160), Otłoczyn (miejscowość bliżej nie zlokalizowana) – denar

Elagaballa (218-222), cf. R. CIOŁEK (2001: 108-109, 138).

⁶ Tak też H.-CH. NOESKE 1979: 158

⁷ Pierwsze próby monograficznego ujęcia wiedzy na temat archeologii Pomorza podjęte zostały dopiero na początku XX w. Są to przede wszystkim publikacje E. BLUME (1915) oraz R. SCHINDLERA (1940) poświęcone okresowi rzymskiemu na Pomorzu.

⁸ R. WOŁĄGIEWICZ 1986, mapa 1 (osady) i mapa 2 (cmentarzyska)

⁹ H. MACHAJEWSKI 1992

¹⁰ J. ANDRZEJOWSKI, A. BURSCHE 1986: 319-342

Mapę zasiedlenia Pomorza tworzą w niewielkiej części osady (znane 73 stanowiska z całego terenu), przeważają natomiast stanowiska sepulkralne (622 stanowiska).¹¹ Wytyczenie stref osadnictwa było możliwe na podstawie materiałów pochodzących głównie z cmentarzysk.¹² Wprawdzie liczba stanowisk osadniczych ostatnio znacznie wzrosła dzięki badaniom prowadzonym w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, jednak ich chronologia i funkcja jest bardzo niepewna.¹³

Porównanie map ilustrujących osadnictwo w okresie wpływów rzymskich i rozrzut znalezisk monet antycznych (z wyjątkiem solidów) na Pomorzu pozwala przeanalizować, w jakim stopniu zagęszczenia monet pokrywają się z koncentracjami osad. Widoczne jest większe nagromadzenie stanowisk archeologicznych na obszarze położonym na wschód od Wisły, ze szczególnie dobrze zarysowującymi się skupiskami osadnictwa na Wysoczyźnie Elbląskiej oraz w okolicach Sztumu i Malborka.¹⁴ Bardzo silną koncentrację tworzą stanowiska w okolicach Pruszcza Gdańskiego, w dorzeczu Parsęty (w środkowym i dolnym jej odcinku) oraz na Ziemi Pyrzyckiej. Nieco mniejsze nagromadzenie materiału obserwuje się w pasie nadbrzeżnym między Łebą i Wieprzą oraz w dorzeczu Regi. Natomiast ze zdecydowanym rozrzedzeniem stanowisk spotykamy się w północnej części Niziny Szcecińskiej, na Pojezierzu Myśliborskim, Wałeckim, Drawskim, Krajeńskim i Kaszubskim oraz w Borach Tucholskich. Również teren między Pasłęką i Łyną charakteryzuje się bardzo skąpym osadnictwem. Wiemy, że te ostatnio wymienione obszary były rzeczywiście bardzo słabo zaludnione, a przez dłuższą część okresu wpływów rzymskich zupełnie opustoszałe.¹⁵

Rozmieszczenia stanowisk archeologicznych (typu osady, cmentarzyska) pokrywają się w ogólnym zarysie z rozmieszczeniem znalezisk monetarnych na

Pomorzu.¹⁶ Większe koncentracje monet w okolicach Kwidzyna i na Ziemi Chełmińskiej, przy zdecydowanym rozrzedzeniu stanowisk osadniczych, mogą być wynikiem słabej działalności archeologów w tym regionie i intensywnej rejestracji odkryć monet rzymskich przez numizmatyków. Podobne zjawisko widzimy w okolicach Tczewa. Nagromadzenie monet może wskazywać tutaj na bardziej intensywne osadnictwo, niż wynikałoby to z mapy zasiedlenia. Być może, również w tym przypadku, jest to wynikiem niezbyt dużego zainteresowania archeologów wspomnianym regionem.

Bardzo ciekawą sytuację obserwujemy w większych miastach. Za przykład mogą posłużyć miasta leżące u ujścia największych na omawianym terenie rzek, Wisły i Odry. W Gdańsku zarejestrowano cztery stanowiska archeologiczne (cmentarzyska), a w Szczecinie tylko jedną osadę. Tymczasem właśnie tam widzimy największe na Pomorzu nagromadzenia numizmatów.¹⁷ Wyjaśnienie tej sprzeczności jest w zasadzie proste. Stanowiska archeologiczne (osady i nekropole) zostały w tych miastach zniszczone przez intensywną zabudowę. Nie ulega zaś wątpliwości, że Gdańsk i Szczecin musiały być centrami osadnictwa, na co wskazują przede wszystkim bardzo licznie występujące tam znaleziska monet rzymskich.¹⁸ Warto podkreślić, że ilość odkryć numizmatów w dużych miastach może świadczyć o gęstości osadnictwa.

W zasadzie obserwuje się pewną prawidłowość dotyczącą koncentracji i rozproszenia porównywalnych kategorii stanowisk (osadniczych i „numizmatycznych”). Prawidłowość polega na tym, iż zagęszczeniu osad odpowiadają skupiska odkrytych monet, a ich brak rozproszeniu osadnictwa.¹⁹ Uzupełniając zatem mapę zasiedlenia miejscowościami, w których odkryto monety rzymskie, otrzymujemy pełniejszy obraz gęstości sieci osadniczej.

¹¹ Jest to stan sprzed 1986 r. (R. WOŁĄGIEWICZ 1986: 310).

¹² Strefy zasiedlenia kultury wielbarskiej na podstawie ciągłości użytkowania cmentarzysk wydzielone zostały przez R. WOŁĄGIEWICZA (1981, p. 79-106).

¹³ Poza tym wyniki badań powierzchniowych, prowadzonych w ramach projektu AZP w większości nie są publikowane.

¹⁴ Skupiska osadnicze malborskie, sztumskie i elbląskie wyznała K. PRZEWOŻNA (1974: 42-43). Praca K. Przewoźnej nie może stanowić jednak podstaw do wniosków na temat stanu zasiedlenia Pomorza w okresie wpływów rzymskich. Spowodowane jest to m.in. tym, że autorka zbyt pochopnie włączyła do swojego katalogu wiele stanowisk osadniczych, które z różnych przyczyn nie powinny się tam znaleźć. Wynikiem tego jest bardzo duża liczba osad zarejestrowanych przez K. Przewoźną. Cf. na temat tej publikacji: A. BURSCHE, J. ANDRZEJOWSKI 1986: 333, n. 17.

¹⁵ Chodzi tutaj o część strefy B i strefę C według R. WOŁĄGIEWICZA (1981: 84-85).

¹⁶ Cf. R. CIOŁEK 2001, Mapa 1

¹⁷ Z terenów Gdańska znane są 4 skarby i około 40 monet ze znalezisk pojedynczych, natomiast ze Szczecina 25 monet pochodzących ze znalezisk pojedynczych.

¹⁸ Nie można jednak wykluczać, że niektóre ze znalezionych w Gdańsku czy Szczecinie egzemplarze mogą być współczesną zgubą kolekcjonera, jednak brakuje podstaw do takich wniosków. Szczególnie w przypadku odkryć dokonanych w Szczecinie (Szczecin Dąbie, Szczecin Zdroje) istnieje możliwość, że pierwotnie pochodzą one z okolic tego miasta, natomiast znalezione zostały w Szczecinie na złożu wtórnym (np. przywiezione wraz z piachem, naniesionym tutaj w celu osuszania terenu).

¹⁹ A. BURSCHE 1983: 52

Bardziej konkretnymi danymi dysponujemy dla okresu późnorzymskiego. Przede wszystkim ograniczamy teraz bazę źródłową tylko do monet, które mogły dotrzeć nad Bałtyk w III i w pierwszej połowie IV stulecia. W tym czasie w kierunku Pomorza odpłynęły z Imperium Rzymskiego dwa strumienie antoninianów, również dwa aureusów oraz jeden strumień follisów.²⁰ Nominały te występują na zamieszkałych wówczas terenach Pomorza. Zatem monety trzecio- i czwartowieczne koncentrują się na terytorium zajętym przez ludność grupy dębczyńskiej (na Pomorzu Zachodnim) oraz na obszarze położonym na wschód od Wisły, objętym osadnictwem kultury wielbarskiej.²¹ Natomiast na opustoszałym w tym czasie Pojezierzu Krajeńskim, Kaszubskim, Wałęckim oraz w Borach Tucholskich nie spotyka się znalezisk monet z III i IV wieku. Pewnym wyjątkiem jest bardzo duży skarb antoninianów z Piły, jednak lokalizacja miejsca odkrycia tego wyjątkowego pod wieloma względami zespołu nie jest pewna. Z literatury wynika, że Piła to jedynie miejsce jego zakupu, a nie znalezienia.²²

Wyraźne nagromadzenie antoninianów i follisów na Ziemi Chełmińskiej²³ można wytłumaczyć tym, że łączyły się tutaj szlaki z kierunków południowo-wschodniego i południowo-zachodniego.²⁴ Teren ten z kolei jest bardzo ubogi w stanowiska archeologiczne z okresu późnorzymskiego. Prawdopodobnie spowodowane to zostało niskim poziomem inwentaryzacji archeologicznej w tym regionie, a nie stanem rzeczywistym.²⁵

Bardzo wyraźne zmiany zaszły na Pomorzu w okresie Wędrówek Ludów. Jediną kategorią materiałów archeologicznych z Pomorza, którą można pewnie datować na drugą połowę V w. i początki VI są znaleziska solidów oraz nieliczne skarby ozdób.²⁶ Często stanowią one jedyne ślady istnienia osadnictwa w tym czasie. Spowodowane jest to przede wszystkim małą liczbą badań na osadach oraz trudnościami z ustaleniem chronologii. Dotąd poznane zostały jedynie trzy stanowiska osadnicze datowane na okres Wędrówek Ludów: Skowarcz, Dębczyno i Lubieszewo. Radykalne zmiany zaszły też w obrządku pogrzebowym, których wynikiem jest nieuchwytność cmentarzysk z V-VI w.²⁷

Sądząc z liczby znalezisk monet osadnictwo na Pomorzu w okresie Wędrówek Ludów musiało być w niektórych regionach bardzo intensywne. Znaleziska solidów skupiają się wzdłuż dolnej Wisły, nad Zatoką Gdańską,

na Wysoczyźnie Elbląskiej (szczególnie duża koncentracja) oraz w pasie nadmorskim na Środkowym i Zachodnim Pomorzu. Natomiast w głębi badanego obszaru widoczny jest całkowity brak stanowisk z okresu Wędrówek Ludów.

Bardzo ciekawą sytuację obserwujemy między Nogatem i Pasłęką. Na tym terenie odkryto relatywnie dużo późnorzymskich i bizantyjskich złotych monet. Jednak tylko w okolicach Elbląga występują solidy wybite w drugiej połowie V i na początku VI wieku. We wschodniej części tego regionu odkrywano są wyłącznie numizmaty wyemitowane przed 455 rokiem, zaś zupełnie brakuje emisji późniejszych. Można przypuszczać, że przerwanie napływu solidów w tym kierunku na początku drugiej połowy V w. ma związek z pojawieniem się na lewym brzegu Pasłęki cmentarzysk o charakterze zachodniobałtyjskim. Na rdzennych obszarach osadnictwa zachodniobałtyjskiego bowiem w ogóle nie występują znaleziska solidów. Od czasu zasiedlenia przez Bałtów terenu na zachód od Pasłęki nastąpiło definitywne zerwanie napływu złotych monet w te regiony.²⁸

Duże zmiany uchwytne są również w okolicach Malborka i Sztumu, a także koło Pruszcza Gdańskiego. W okresie wpływów rzymskich istniało tutaj bardzo duże skupienie osad i znalezisk monetarnych, natomiast w V-VI w. widać wyraźne rozrzedzenie, a nawet brak jakichkolwiek stanowisk archeologicznych.

W niektórych miejscach na Pomorzu brakuje zupełnie innych materiałów archeologicznych poza znaleziskami solidów. Złote monety są tam jedynymi śladami osadnictwa datowanymi na okres Wędrówek Ludów. Taką sytuację notujemy nad Zatoką Pucką oraz w okolicach Tczewa. Niewielka koncentracja znalezisk solidów, świadcząca o bardziej intensywnym osadnictwie niż wynikałoby to z pozamonetarnych odkryć, wystąpiła również na terenie położonym w międzyrzeczu Parsęty i Wieprzy.

Podsumowując warto podkreślić zgodności w występowaniu na terenie Pomorza stref koncentracji znalezisk monetarnych i skupisk osadniczych. Stwierdzenie te jest z pozoru banalne. Jednakże bardzo rzadko zdarzają się sytuacje odkrycia numizmatu rzymskiego na terenie osady w trakcie badań wykopaliskowych. Na terenach Barbaricum monety antyczne nie mogą być traktowane jak zabytki „datujące”. Natomiast ich znaleziska są doskonałym uzupełnieniem mapy osadnictwa na danym terenie.

²⁰ Więcej na ten temat w przygotowywanej przez autorkę artykułu dysertacji pt. *Znaleziska monet rzymskich na Pomorzu*.

²¹ Strefa A według R. WOŁĄGIEWICZA (1981: 84)

²² H. WEFELS 1921: 145

²³ Cf. R. CIOŁEK 2001: Mapa 4 i Mapa 6

²⁴ Pierwszy zwrócił na to uwagę A. BURSCHE (1983: 52)

²⁵ A. BURSCHE 1983: 52

²⁶ Jak dotąd najlepiej scharakteryzował cały omawiany obszar w okresie Wędrówek Ludów K. GODŁOWSKI w artykule z 1981 r. Publikacja ta w zdecydowanej większości nadal zachowuje aktualność.

²⁷ K. GODŁOWSKI 1981: 117; H. MACHAJEWSKI: 1992: 73-84

²⁸ K. GODŁOWSKI 1981, p. 110

Literatura

ANDRZEJOWSKI J., BURSCHE A.

- 1987 *Archeologia biblioteczna. Cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie stanowisko 1 i w Wielbarku, woj. elbląskie*, in: A. Pawłowski ed., *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-1983*, Malbork 1987, p. 233-255

BLUME E.

- 1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, vol. 1, Würzburg
1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, vol. 2, Würzburg

BURSCHE A.

- 1983 *Moneta i kruszec w kulturze wielbarskiej w okresie późnorzymskim*, *PrzegArch.* 31, p. 47-90
1998 *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności* [Światowit Supplement Ser. A: II], Warszawa

BURSCHE A., OKULICZ-KOZARYN J.

- 1999 *Groby z monetami z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Weklicach*, in: J. Andrzejowski, K. Czarnecka eds, Comhlan. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej* dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin, Warszawa 1999, p. 141-154

CIOŁEK R.

- 2001 *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu* [Światowit Supplement Ser. A: VI], Warszawa

GEISSLINGER H.

- 1967 *Horte als Geschichtsquelle dargestellt an den völkerwanderungs- und merowingerzeitlichen Funden des südwestlichen Ostseeraumes* [Offa-Bücher 19], Neumünster

GODŁOWSKI K.

- 1965 *Wymiana handlowa ludności kultury przeworskiej na Górnym Śląsku z Imperium Rzymskim*, *Archeologia* 16, p. 28-62
1981 *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, *PomorAnt* 10, p. 65-129

HAHULA K.

- 1996 *Ein „Fürstengrab“ der jüngeren Kaiserzeit aus Białęcino (Balenthin)*, in: A. Kokowski ed., *Studia Gothica I. In memoriam Ryszard Wołagiewicz*, Lublin, p. 129-151

HEDEAGER L.

- 1991 *Die dänischen Golddepots der Völkerwanderungszeit*, *FrühMitAltSt* 25, p. 73-88

LASER R.

- 1980 *Die römischen und frühbyzantinischen Fundmünzen auf dem Gebiet der DDR* [Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, vol. 28], Berlin

LISSAUER A.

- 1887 *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig

NOESKE H.-Ch.

- 1979 *Bemerkungen zur Problematik der Siedlungsfunde* [Studien zu Fundmünzen der Antike, vol. 1], Berlin, p. 157-165

MACHAJEWSKI H.

- 1992 *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty*, Poznań
Napływ elementów bizantyjskich na Pomorze w świetle studiów nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej, *Folia Praehistorica Posnaniensia* 1, p. 73-84

PIETRZAK M., ROŻNOWSKI F.

- 1996 *Niezwykłe pochówki z późnego okresu rzymskiego z Pruszcza Gdańskiego, stanowisko 5*, in: W. Nowakowski ed., *Concordia, studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, p. 193-198

PRZEWOŻNA K.

- 1974 *Struktura i rozwój zasiedlenia południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej u schyłku starożytności*, Warszawa – Poznań, p. 42-43

SCHINDLER R.

- 1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße*, Leipzig

WEFELS H.

- 1921 *Fund römischer Münzen*, Berliner Münzblätter (fasc. 230/231), 42, p. 145

WOŁĄGIEWICZ R.

- 1981 *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, in: Problemy kultury wielbarskiej, Słupsk, p. 79-106
1986 *Stan badań nad okresem rzymskim na Pomorzu*, in: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko eds, Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków, p. 299-317